

Розділ II. СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.42

В.Л. Пасісниченко, І.М. Пасісниченко

**УЛЬРІХ БЕК: ВІД «СУСПІЛЬСТВА РИЗИКУ» ДО «СОЦІОЛОГІЇ
КОСМОПОЛІТИЗАЦІЇ»**

В статті аналізується еволюцію теоретичних поглядів У. Бека від теорії «суспільства ризику» до теорії «космополітизації». Деталізується така її особливість як реальна (соціологічна) «космополітизація» vs номінальний (філософський) «космополітизм». Це дозволяє розкрити зміст заклику У.Бека до парадигмального зрушення в бік соціології космополітизації.

Ключові слова: “суспільство ризику”, “рефлексивний” модерн, індивідуалізація, глобалізація, космополітизм, соціологія космополітизації.

В статье анализируется эволюция теоретических взглядов У. Бека от теории «общества риска» к теории «космополитизации». Детализируется такая ее особенность как реальная (социологическая) «космополитизация» vs номинальный (философский) «космополитизм». В результате, раскрывается смысл призыва У. Бека к парадигмальному сдвигу в сторону социологии космополитизации.

Ключевые слова: “общество риска”, “рефлексивный” модерн, индивидуализация, глобализация, космополитизм, социология космополитизации.

This paper analyzes U. Beck's theoretical evolution from the concept of 'risk society' to 'cosmopolitization'. It focuses on such feature of this theory as real (sociological) 'cosmopolitization' vs nominal (philosophical) 'cosmopolitism'. In particular, Beck's appeal for a paradigmatic shift towards sociology of cosmopolitization is considered.

Key words: 'risk society', 'reflective' modern, individualization, globalization, cosmopolitism, sociology of cosmopolitization.

Постановка проблеми. Теорія “суспільства ризику” з моменту її оприлюднення в однойменній книзі німецького соціолога Ульріха Бека стала предметом активних дискусій і не тільки в соціологічних колах. В оригіналі німецькою мовою робота вийшла у 1986 році. Через 6 років, у 1992 році вона була видана англійською, а російською була вперше переведена лише у 2000 році. Сьогодні цю теорію часто зараховують до, так би мовити, соціологічного «канону». Це пояснюється тим, що Бек одним з перших усвідомив те, що настав час нової соціальної реальності і прагнув осмислити її за допомогою нових понять “суспільства ризику” або “рефлексивного модерну”. Теорія «суспільства

ризик» в цьому відношенні була особливо інноваційною, що зробило її популярною не тільки серед соціологічної «школи суспільства ризику» але й за межами соціології. Не випадково вона стала відправної точкою у науковому пошуку самого німецького соціолога, який за останні роки сформував цілу сітку ключових концептів – «суспільство ризику»; «другий» або «рефлексивний» модерн; «індивідуалізація»; «глобалізація» та нарешті «космополітизація». Це свідчить про те, що Бек постійно і плідно працює над вдосконаленням вказаних концептів, як під впливом критики так і з урахуванням нових реальних викликів сьогодення. До того ж, їх постійний перегляд здійснюється ним колективно в рамках діяльності центру дослідження Рефлексивної модернізації Мюнхенського університету. Це пояснює, чому результати досліджень Бек частіше публікує у співавторстві з колегами, які тим самим доповнюють його зусилля по конкретизації його теорій, зокрема, підсиленню їхньої емпіричної бази.

Приєднуючись до тих дослідників, які вивчають еволюцію теоретичних поглядів У. Бека (Дж. Рітцер, Дж. Тьорнер, Дж. Деланті та інших), в даній статті ми ставимо за мету розглянути як подальший розвиток теорії «суспільства ризику» поступово і завдяки появі інших концептів вилився у вимогу здійснення реальної (соціологічної) «космополітизації» всупереч номінальному (філософському) «космополітизму».

Розпочинаючи наш аналіз слід зауважити, що в роботі «Суспільство ризику: на шляху до нового модерну» [1], Бек окреслює не тільки теорію «суспільства ризику» але й пов'язану з нею теорію «другого» або «рефлексивного» модерну. В узагальненому вигляді презентовані автором головні ідеї, що лягли в основу цих концептів, можна звести до наступних ключових положень. По-перше, необхідність нової теоретичної моделі в цілому обґрунтовується радикальними зрушеннями в сучасному суспільстві в бік релятивістських та постмодерних соціальних і культурних умов, на відміну від класичного індустріального суспільства, яке аналізували Макс Вебер та Карл Маркс. По-друге, в нових умовах людство має справу не з природними

небезпеками, а з рукотворними ризиками, які є результатами його діяльності. Тому на місце колишньої логіки розповсюдження благ приходять нова логіка розповсюдження ризиків. По-третє, ризики поділяються на різні категорії, зокрема, екологічні, технологічні, економічні, тощо. В основі цієї категоризації лежить уявлення автора, що ризики є побічними непередбачуваними ефектами попереднього процесу модернізації. Сучасні ризики не можливо усунути традиційним шляхом їх розрахунку, страхування від них або ризик-менеджменту, в результаті чого суспільство ризику можна одночасно визначити як “суспільство пост-прорахування ризиків” та “суспільство пост-убезпечення від ризиків” [8, р. 29]. По-четверте, припущення, що на попередньому етапі індустріального капіталізму ризики можна було розрахувати та усунути, а на сучасному історичному етапі цього зробити не можливо, слугує обґрунтуванням важливого теоретичного висновку: в умовах суспільства ризику відбувається зміна “першого” модерну на “другий” модерн, який, стикаючись з власноруч створеними ризиками, завдяки процесу “рефлексивної модернізації” з “простого” модерну переростає у “рефлексивний” модерн. П’яте інноваційне положення стосується того, як суспільство ризику породжує процес індивідуалізації. На думку Бека, розмивання в нових умовах традицій першого модерну веде до зростаючого рівня індивідуалізації і до радикально іншого “контексту відчуження”, яке переживає кожен індивід. Поняття радикалізованої інституціоналізованої індивідуалізації покликане продемонструвати як руйнуються усталені зв’язки індивіда з фундаментальними інститутами соціальних класів, сім’ї, політичних партій, церкви, тощо. Проблеми індивіда зростають і завдяки тому, що в суспільстві ризику або рефлексивного модерну руйнується його віра в прогрес та можливість науки, в тому числі стосовно захисту від сучасних переважно негативних ризиків. Нарешті, всі вказані процеси розглядаються соціологом в контексті особливостей та викликів глобалізованого світу, аналізу яких він присвячує окреме дослідження [5].

У подальшому в контексті розвитку вказаних теоретичних положень Бек, спільно зі своїми колегами, вносить в них певні корективи та доповнення. В першу чергу, поняття “суспільства ризику” розширюється ним до рівня “всесвітнього суспільства ризику”, чому присвячені, зокрема, дослідження 1999 року “Всесвітнє суспільство ризику” [4] та 2009 року “Світ в умовах ризику” [6]. Попередні категорії екологічних, технологічних та економічних ризиків доповнюються ризиками тероризму та ризиками моральної кризи. Разом з тим, ототожнення ризиків з негативом та втратами в ранніх роботах поступово змінюється на більш позитивне їх бачення як потенційних можливостей для необхідних змін. Паралельно уточнюється і проблема співвідношення визначеності та невизначеності в модерні, тісно зв’язана з негативною оцінкою ризиків як побічних непередбачуваних ефектів попереднього процесу модернізації. Бек підкреслював, що, на відміну від визначальної ролі знання в першому модерні саме незнання, непоінформованість складають головну ознаку рефлексивної модернізації. Те ж саме він казав стосовно таких її рис як непередбачуваність наслідків та невизначеність.

Але найбільш визначним зрушенням в поглядах соціолога став розвиток теорії “(всесвітнього) суспільства ризиків” в термінах космополітичного суспільства [7]. Цей рух в космополітичному напрямі Бек пояснює поєднанням етики індивідуалізму з умовами продиктованими глобалізацією. Глобалізація характеризується ним як спільність дій та життя людей, які знаходяться на величезних відстанях і долають об’єктивний розподіл на національні держави, релігії, регіони та континенти. Для нього інтенсивність індивідуального лише підсилюється через екстенсивність глобалізаційного фактору, який переформатує наші індивідуальні біографії.

Разом з тим, в своїй книзі «Космополітичне бачення» [2] та численних статтях на тему космополітизму Бек принципово відмежовує своє розуміння космополітичного суспільства від ідей космополітизму, які ми знаходимо в історичному минулому Європи. Серед них, в якості засновників космополітизму, традиційно відзначаються погляди античних мислителів

Діогена, Демокрита та Гіппократа. У грецькому варіанті поняття “космополіт” походить від слів “cosmos”, світ та “polis”, місто-держава, що означає людину без фіксованої приналежності до міста або чужинця. В той же час поступово формується інше значення цього поняття як “громадянина всесвіту”, яке особливо чітко проявляється з розвитком космополітизму в філософії Просвітництва та Канта. Останній займає особливе місце в формулюванні модерного бачення космополітизму як справедливого світового устрою та системи цінностей здатних вдосконалити моральну природу людства. В термінах правового устрою або космополітичного порядку Кант захищає пріоритет єдиної міжнародної федерації як ліги держав та універсального громадянського суспільства, яким нації та їх суверенні держави добровільно підпорядковуються заради гарантування миру та людської свободи. Ідею легітимного космополітичного правління Кант доповнює системою відповідних цінностей людини як громадянина світу. Об’єднані спільною метою формулювання космополітичної культури приналежності до людства, ці цінності включають в себе, в першу чергу, миролюбство та гостинність по відношенню до інших та чужинців.

Сучасні процеси глобалізації фактично стали поштовхом для відродження і переосмислення класичних ідей космополітизму в нових умовах. Суперечливість цих процесів, зокрема, невідповідність нинішнього рівня матеріальних зв’язків людства рівню глобальної солідарності та права ускладнює концептуалізацію (нео)космополітизму. Останній сьогодні розглядається як широкий міждисциплінарний рух, який об’єднує скоріше сам предмет дослідження ніж якась фіксована ідея. В середовищі соціальних теоретиків існують різні теоретичні напрямки та підходи до розгляду феномену космополітизму. Зокрема, соціологічний космополітизм з його прагненням до відповідного переосмислення ключових соціологічних настанов розвивається в роботах не тільки У. Бека але й Д. Деланті, Р. Файна, Дж. Уррі та інших соціологів [9].

Поділяючи погляди більшості своїх колег, Бек наголошує на принциповій відмінності нового прочитання космополітизму від історичної традиції нормативного, філософського та етичного космополітизму, яка розвивалась від стародавніх греків до Канта. На відміну від властивого для традиційного підходу оперування абстрактними поняттями “людство” та “громадянин всесвіту”, сучасний космополітизм Бек пов’язує з можливістю розробки конкретних форм наукового емпіричного аналізу. XXI століття автор вважає періодом становлення «ери космополітизму», коли, на відміну від попереднього постмодерного стану, «ми повинні відкрити, замапувати та зрозуміти космополітичний стан. Він уточнює, що «ми живемо не в еру космополітизму, а в часи космополітизації» [3, р. 7], що підкреслює, на його думку, суттєве розрізнення між космополітизмом в нормативному філософському сенсі та космополітизацією як соціальною науково-дослідницькою програмою.

Присвятивши багато років розвитку свого амбітного наукового проекту перевертання концепту космополітизму, що стоїть на філософській голові, на ноги соціальної науки Бек постійно пропагує необхідність космополітичного повороту в соціальних науках і, в першу чергу парадигмального зрушення в бік космополітичної соціології. В своїй доповіді “Шукаючи нове визначення соціологічного проекту: космополітичні виклики”, оголошеній в 2011 році з нагоди 60-ти річчя Британської Соціологічної Асоціації, він розглядає космополітичну соціологію як альтернативу, на його думку, застарілій та провінціальної універсалістській соціальній теорії на кшталт структуралізму, марксизму, інтеракціонізму, системній і навіть близькій до неї критичній теорії. Космополітичний поворот в соціологічній теорії та дослідженнях, на думку Бека, потрібен аби подолати численні старі та жорстокі дихотомії. Це означає, що у світі глобальних криз та небезпек, які породжені цивілізацією дуалізму внутрішнього та зовнішнього, національного та міжнародного втрачають свою чинність і відмова від них стає головною умовою виживання [3].

Прагнучи запобігти звинувачень у створенні чергового універсального теоретичного «ізму» або його європоцентристської версії, Бек також робить

важливе уточнення. Соціологія космополітизації, на його переконання, не претендує на визначення напрямку, а тим більше результату глобальної трансформації, і вона дуже далека від припущень про існування всесвітньо-історичного суб'єкта космополітизації. Скоріше вона відкриває різні шляхи і простори космополітизації та, як наслідок, дає різноманітні і суперечливі відповіді на ситуації пов'язані з глобальними проблемами». Ця соціологія характеризується ним як більш адекватна для осмислення сучасних «космополітичних подій», які є глобальними за змістом та наслідками і які для соціології виявились несподіванкою через невідповідність соціологічних категорій та соціологічної уяви. Тому формулюючи сутність свого космополітичного проекту та його відмінність від інших "численних 'космополітизмів'", Бек наголошує, що «'[к]осмоплітизація' стосується не етики, а фактів. Вона стосується не філософії, а соціології» [3, р. 7].

Висновки і перспективи дослідження. Отже, підводячи підсумки, слід відзначити наступні ключові положення в еволюцію теоретичних поглядів У. Бека, які привели його від теорії «суспільства ризику» до теорії «косполітизації» та необхідності формування космополітичної соціології. По-перше, акцент німецького соціолога на теорії космополітизму і його загально визнаний внесок в її сучасний розвиток слід розглядати як кумулятивний ефект теоретичної еволюції його ключових концептів - «(всесвітнього)суспільства ризику», «другого» або «рефлексивного» модерну, індивідуалізації і, нарешті, глобалізації. Розвиток ідей «суспільства ризику», на його думку, дозволяє глибше зрозуміти всеохоплюючу ендемічну природу глобальних ризиків, які створюють нову спільну космополітичну цивілізаційну долю. По-друге, спираючись на вказані концепти, беківський космополітизм в той же час не є тотожним жодному з них. Так само суттєвими є його відмінності від інших сучасних напрямків теорії космополітизму та його ранніх форм. Останні характеризуються ним як «філософський», «ідеалістичний» та «наївний» космополітизм, що спирається на слабкий майже християнський образ солідарного людства, мінливу людську свободу вибору і тому не

спроможний перейти від нормативного до реального космополітизму. По-третє, можливість такого переходу пов'язується ним з емпірико-аналітичною космополітизацією. Тому завдання дослідження не тільки теоретичної але й емпіричної складової концепту космополітизації мотивує прагнення Бека здійснити реальну і свідому (соціологічну) “космополітизацію” всупереч номінальному (філософському) “космополітизму”. Впоратись з цим завданням, за його переконанням, може нова соціологія космополітизації, на створення якої сьогодні направлені всі зусилля цього теоретика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У.Бек ; [пер. с нем. В. Седельнику и Н.Фёдоровой]. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с.
2. Beck U. Cosmopolitan Vision / U. Beck / Polity Press: Cambridge — 2006 — 216 p.
3. Beck U. Redefining the Sociological Project: The Cosmopolitan Challenge / U. Beck // Sociology — 2012 — Vol. 46 — No 1. — P. 7—12.
4. Beck U Risk society revisited: Theory, politics, critiques and research programmes / U. Beck // World Risk Society. Cambridge: Polity Press, 1999 – P. 133—152.
5. Beck U. What is Globalization? / U. Beck / Polity Press: Cambridge, 2000. — 342 p.
6. Beck U World at Risk. / U. Beck / Cambridge: Polity Press, 2009 — 269 p.
7. Beck U. World risk society as cosmopolitan society? Ecological questions in a framework of manufactured uncertainties. / U. Beck // Theory, Culture & Society — 1996 — Vol. 13 — No 4. — P. 1—32.
8. Dean M. Risk, calculable and incalculable / M. Dean // Soziale Welt — 1998 — No. 49 — P. 25—42.
9. Delanty G. The Cosmopolitan Imagination: The Renewal of Critical Social Theory/ G. Delanty / Cambridge: Cambridge University Press — 2009 — 306 p.